

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДОПОМІЖНОЇ ПОЛІЦІЇ ЗАПОРІЖЖЯ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941 – 1943 рр.

В. І. Паршаков

Запорізький національний університет

ParshakPhD@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8202-5591>

Ключові слова: Друга світова війна, окупація, Запоріжжя, колабораціонізм, українська допоміжна поліція, поліцай, НКВС, слідство, кримінальна справа, допит, реабілітація.

У статті розглядається діяльність української допоміжної поліції запорізького регіону в роки окупації під час Другої світової війни. На основі низки матеріалів, що включають в себе в тому числі й кримінальні справи на колишніх поліцаїв, зроблена спроба проаналізувати мотиви вступу на службу до поліції, деталі діяльності колишніх поліцаїв а також їхню подальшу долю після відступу Вермахту та німецької адміністрації з Запорізької області. Кримінальні справи, що зберігаються в Державному архіві Запорізької області, допомагають з'ясувати в тому числі й деякі деталі про роботу НКВС та СМЕРШ по відношенню до колишніх поліцейських періоду німецької окупації. Наголошено на тому, що не рідко люди йшли на роботу в поліцію не за власним бажанням, а за розпорядженням на місцевій біржі праці, або щоб уникнути роботи в Німеччині. Зазначені основні напрямки діяльності української допоміжної поліції в м. Запоріжжя та в області. Відображений той факт, що далеко не всі поліцаї виконували накази німецької адміністрації. Та при цьому багато було й тих, хто став на злочинний шлях. Ті ж поліцаї, що не займалися активною пособницькою діяльністю, і не займалися переслідуванням партизанів, радянського активу, як правило, уникали серйозних покарань радянськими органами держбезпеки. При цьому навіть якщо за поліцейським не було помічено злочинної діяльності, його в будь-якому разі направляли на певний час до "фільтраційних таборів", де вони якийсь час знаходились та працювали, поки СМЕРШ не закінчувала перегляд справи по цим підслідним. Колишніх поліцаїв відправляли до донецького та харківського спецтаборів. В ході дослідження також зроблено висновок про те, що самі радянські органи держбезпеки вже менше зловживали своїм положенням під час слідства порівняно з довоєнним періодом. Хоча наведено кілька випадків, де під час слідства до колишніх поліцаїв радянськими агентами застосовувались нелегальні методи впливу.

FUNCTION OF THE UKRAINIAN AUXILIARY POLICE OF ZAPORIZHZHIA DURING THE YEARS OF GERMAN OCCUPATION 1941 – 1943

V. Parschakov

Zaporizhzhia National University

Key words: World War II, occupation, Zaporizhzhia, collaboration, Ukrainian auxiliary police, NKVD, investigation, criminal case, interrogation, rehabilitation.

The article reveals the function and activity of the Ukrainian auxiliary police of Zaporizhzhia region during the years of the German occupation. Based on a number of materials such as works of other historians and archival criminal cases of the State Archive of Zaporizhzhia region it became possible to depict some details of policemen motivation, work and their fate after they have been detained by NKVD. Also those criminal cases helped to clarify some details of the work of NKVD and SMERSH during the investigation process. It's emphasized that it's not uncommon for people to go to work as a member of Ukrainian auxiliary police only because of the order of the German administration. During the period of occupation Germans made a labor exchange for this purpose. Also some citizens became policemen because they were afraid of getting sent for work to Germany. Some people were working in the police

for their own will. The article tells that lots of policemen didn't obey the orders of German administration, but there were many who actually took the criminal path as a part of German occupational administration. Those policemen who didn't actively support the German administration usually avoided serious punishments by the Soviet security services. Even though lots of policemen didn't do anything criminal against the citizens, they were sent to special filtration camps located in Donetsk and Kharkiv. Former policemen were working there until SMERSH had finished reviewing their criminal cases. The article also reveals that the Soviet security agencies were not as severe as in the late 30s of the XX century. However, there are several cases where Soviet agents used illegal methods of influence during the investigation process towards the former policemen.

Історія України нараховує безліч досліджень з періоду окупації країни Третім Рейхом. В тому числі, багато робіт присвячені життєдіяльності конкретних регіонів України під час Другої світової війни. Не виключенням є й Запоріжжя. Завдяки історичним розробкам нам відомо вже багато аспектів життя міста та області в роки нацистської окупації. Проте, інформація про різні елементи життєдіяльності регіону й досі лежать на архівних полицях, очікуючи на науковців. Таким чином, історія Запоріжжя періоду Другої світової війни залишається актуальним напрямком історичних досліджень.

Одним з таких явищ, який потребує подальшого вивчення в регіональному вимірі, є колабораціонізм, який в роки Другої світової війни на українських територіях проявлявся в різних видах. Так, суспільство багато чуло про українських "поліцаїв" – місцевих жителів, які пішли на співробітництво з німецькою адміністрацією та стали невід'ємною частиною німецького силового апарату.

Серед досліджень, які яким-небудь чином торкалися б історії діяльності української допоміжної поліції в Запоріжжі, можна згадати монографію запорізьких істориків "Запорізький рахунок Великій війні. 1939-1945". Дана монографія розкриває історію міста та Запорізької області в роки Другої світової війни та аналізує життєдіяльність регіону в період окупації¹.

Інформація про українську допоміжну поліцію в зазначений період загалом знаходиться в архівах, які й будуть в нагоді в подібних дослідженнях. Так, корисними будуть матеріали, що знаходяться в Державному архіві Запорізької області. Такими будуть, наприклад, документи

фонду Запорізької міської Управи (фонд 1433), та запорізького Штадткомісаріату (фонд 1435). Джерелом є газета часів окупації міста "Нове Запоріжжя", яка також зберігається в ДА30. В Державному архіві Запорізької області, серед документів фонду 5747, також знаходиться велика кількість кримінальних справ, заведених на тих поліцаїв, які були пізніше реабілітовані. Вони потрапляли під реабілітацію в тому випадку, якщо не було помічено ніяких реальних доказів про їхню дійсно "антилюдську" діяльність. Окремі справи з цього списку можуть розповісти деякі подробиці як про ведення слідства радянськими органами держбезпеки, так і стосовно деталей роботи української допоміжної поліції під час німецької окупації.

4 жовтня 1941 року Запоріжжя перейшло під владу німецької адміністрації. З перших днів окупації влада починає будівництво "Нового порядку" в регіоні. На території України була створена допоміжна поліція, яка формувалась з місцевого населення. В Запоріжжі українська допоміжна поліція, згідно з інформацією, яку можна знайти в тогочасних ЗМІ, отримала назву "Українська Поліція Захисту". Основною метою даної структури було виконання постанов та розпоряджень німецької адміністрації, бургомістра та начальника управи. Окрім цього, вона повинна була допомагати німецьким каральним органам у переслідуванні та розшуку червоноармійців, партизанів, комуністів, тощо.

Більше того, серед функцій української поліції було вилучення в населення зброї, боєприпасів, фотоапаратів, радіоприймачів, а також розшук схованок.

Звичайно, існували і звичайні на той момент завдання поліції, такі як боротьба із порушниками порядку, злочинцями і правопорушниками, дотримання світломаскування.

На фоні долі тих поліцаїв, які активно співро-

¹ Запорізький рахунок Великій війні. 1939-1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.] ; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). – Запоріжжя : Просвіта, 2013. – 416 с.

бітничали з репресивним апаратом окупаційної адміністрації цікаво було б глянути на долю тих співробітників допоміжної поліції, які не робили нічого кримінального по відношенню до населення.

Можна виділити наступні причини та мотиви для людей, які прагнули працювати в українській допоміжній поліції: невдоволення радянською владою через різні фактори, бажання отримувати більшу заробітну платню та додатковий пайок, а також небажання їхати на роботу до Німеччини.

Так, завдяки тим самим допитам заарештованих поліцейських стає відомо, що не завжди мешканці йшли на роботу до поліції добровільно. В роки окупації, німці створили біржу праці, куди примусово залучали все працездатне населення.

Запорізький рядовий поліцейський Валько Кирило Миронович на допиті розповів, що його до поліції направили через біржу праці². А поліцейський Воробйов Федір Михайлович сказав, що зробив цей вибір, адже альтернативою була робота в Німеччині. І він не мав ніякого бажання туди їхати³. Поліцай Гут Антон Олександрович також зазначив про те, що розпорядили його до поліції на біржі праці, хоча він протестував проти цього рішення через хворобу⁴. Через небажання їхати до Німеччини на роботу в поліції погодився Кіщенко Сергій Кузьмич⁵. Поліцейський м. Пологи Клочковський Степан Пилипович зазначав, що боявся розстрілу німцями, адже був комсомольцем. Про це його попереджав начальник поліції м. Пологи Овсянников І. В. Робота в поліції могла відвернути увагу німців від даного факту⁶.

Слід наголосити, що далеко не всіх брали на роботу до поліції. Напроти імен деяких заявників в списках можна простежити наступні вердикти: “звільнити за крадіжку”, “батько колишнього радянського працівника”. Тим не менш, більшість поліцейських до війни були робітниками, службовцями та вчителями⁷.

Кажучи про поліцію, не можна не згадати, як

її поява була відображена в пресі. Газета «Нове Запоріжжя» містить на своїх сторінках деяку інформацію, що описує новоутворену структуру. З номера газети за 19.11.41 р. ми можемо дізнатися про: розпізнавальні знаки поліції, обов'язки та застереження населення від шахраїв, які коять злочини чи шкоду під виглядом поліцаїв. Слід зацитувати декілька рядків: «Поліцай має на рукаві жовто-блакитну пов'язку і озброєний гвинтівкою... Попереджуєм населення, що кожен поліцай має крім жовто-блакитної пов'язки на рукаві і гвинтівки ще посвідчення, написане німецькою і українською мовами. Якщо він заходить в будинок до мешканців для перевірки речей, то повинен кожного разу мати письмове розпорядження... Коли він не покаже документів, то його необхідно затримати і доставити до поліційного управління, бо це є не поліцай, а грабіжник».

Ось що написано в газеті стосовно обов'язків поліції: «Поліція закликає охороняти в місті порядок, спокійне життя населення і переслідувати порушників наказів Німецького Командування».

З цього ж повідомлення «Від поліції» ми можемо дізнатися, що поліцмейстером на цей час став Карчинський⁸.

Поліція займала важливе місце в адміністративному апараті Рейхскомісаріату “Україна”. За даними запорізьких дослідників, які опирались на матеріали Центрального штабу партизанського руху про окупаційний режим в Україні, існувала певна пропорція – на 100 мешканців – 1 поліцай. Приклад Запоріжжя вказує на те, що поліцаїв було менше, ніж вимагав цей показник. Це було пов'язано з відносною спокійністю в регіоні⁹.

На основі матеріалів з Державного архіву Запорізької області ми можемо дізнатися про кількість співробітників Української Поліції Захисту в місті. У фонді Штадткомісаріата можна знайти детальнішу інформацію стосовно роботи та персонального складу даної структури. Про загальну кількість працівників поліції нам кажуть, наприклад, списки на отримання співробітниками додаткової харчової продукції. В одній з таких довідок ми дізнаємось, що Українська поліція Захисту міста Запоріжжя нараховувала 6 відділів та штаб поліції госпчастини. Кількість працівників у відділах була різною. У грудні 1942 року в місті Запоріжжя українська допоміжна поліція складала

² Дело № 517 по обвинению Валько Кирилла Мироновича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 9693. Арк. 11, 11а.

³ Дело № 524 по обвинению Воробьева Фёдора Михайловича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 9624. Арк. 6.

⁴ Дело № 305 по обвинению Гут Антона Александровича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 9645. Арк. 2.

⁵ Дело № 355 по обвинению Кищенко Сергея Кузьмича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 11054. Арк. 6.

⁶ Дело по обвинению Клочковского Степана Филиповича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 10599. Арк. 9, 11.

⁷ Запорізький рахунок Великій війні. 1939-1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.] ; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). – Запоріжжя : Просвіта, 2013. – С. 154-155.

⁸ Нове Запоріжжя. – 1941. – 19 листопада.

⁹ Запорізький рахунок Великій війні. 1939-1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.] ; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). – Запоріжжя : Просвіта, 2013. – С. 154.

лась із 368 осіб¹⁰.

Протягом періоду окупації серед керівного складу поліції можна назвати наступних осіб: І. Я. Фаст (начальник поліції), Я. Я. Фаст (начальник політвідділу поліції), Плясовиця (заступник начальника поліції), Карасьов (помічник поліцмейстера), Колпаков (заступник Я. Я. Фаста), Орлов (завідувач паспортного столу), Іванов, Лейман І. І. (Начальник 2-го відділення поліції), Омелин (начальник кримінального розшуку поліції)¹¹.

З документів, що зберігаються в ДАЗО, можна дізнатись певну інформацію про заробітну платню поліцаїв. Наприклад, згідно з одним з наказів міської управи, середня зарплатня старшого складу поліції становила 500-600 рублів на місяць. Наказ №27 по управлінню української поліції від 12.02.1942 р. відкриває такі деталі: "У зв'язку з переходом поліції о. Хортиця в підлеглість поліції н. ч. (нової частини) міста [...] старшим поліцейським о. Хортиця призначаю г-на Доц з окладом 600 рублів на місяць [...] помічником г-на Доц по політичній частині Походун А. П. з 13.02.1942 р. з окладом 500 рублів на місяць"¹².

Запорізький поліцай Глушко Семен Степанович під час допиту сказав, що отримував зарплатню 740 рублів на місяць та 28 кг ячменя. В останній місяць своєї роботи поліцейським він отримав 900 рублів¹³. Поліцейський Гут Антон Олександрович, на допиті навів такі дані: спочатку він отримував 150 рублів, пізніше отримував 240, 550 та 720 рублів. Його багато разів переводили у різні відділи¹⁴. Співробітник поліції с. Приазовське Дроздов Іван Михайлович, як зазначив на допиті, отримував 700 рублів на місяць та дванадцять кілограм борошна. Стільки ж він отримував, коли працював завгоспом районної поліції¹⁵. Поліцай хутору Крутий Яр Карпенко Марко Григорович на допиті розповів про те, що в перший рік роботи він отримував зарплатню у 240 рублів, а наступного року 940 рублів на місяць та 12 кг зерна¹⁶. Співробітник

української допоміжної поліції с. Кушугум Кіщенко Сергій Кузьмич вказав суму 320 рублів та 12 кг борошна¹⁷. Поліцейський міста Пологи Ключковський Степан Пилипович, згідно з його словами на допиті, отримував 600 рублів окладу¹⁸. 400 рублів на місяць отримував поліцейський с. Мордвинівка Меркулов Дмитро Іванович¹⁹. Як бачимо, зарплата поліцейських відрізнялася не лише від займаної посади, а й від регіону, населеного пункту, тощо. Можливо це пов'язано з нестабільною логістикою в області у воєнний час.

Серед функцій української допоміжної поліції було підтримання в місті порядку та затримання порушників. Наприклад, згідно з наказом №103 Міської Управи Нової Частини м. Запоріжжя від 25-го травня 1942 року визначалося встановлення нових правил світломаскування в місті з вимогою покарання поліцією в разі порушення цих правил²⁰.

Про обов'язки поліцаїв досить детально часто на допитах розповідали вони самі. Так, поліцейський хутору Крутий Яр Карпенко Марко Григорович зазначив, що він повинен був попереджувати жителів хутору про те, щоб без дозволу не різали худобу; перевіряти документацію у громадян, які проходять через хутір; забороняти людям, що приходили до хутора, обмінювати речі на хліб; слідкувати за тим, щоб вночі не гуляла молодь; у кожного незнайомця перевіряти документи, адже необхідно було виявляти радянських партизанів; відвідувати комісії по визначенню наявності хліба у населення; передавати дані старості колгоспу про наявність у мешканців хліба. Далі він наголосив, що якщо люди й ігнорували вимоги німецької влади, він закривав на це очі та нікого адміністрації не видав, а інколи і надавав неправдиву інформацію до комісії²¹.

Згадуваний вище поліцейський Валько казав, що основними обов'язками була охорона залізничної станції, водоканали, складського приміщення, тощо. Підслідний при цьому неодноразово зазначав і на подальших допитах, що не брав участі ані в арештах прорадянських громадян Запоріжжя, ані у виявленні партизан, ані в розстрілах

¹⁰ Справка о количестве работников Украинской Полиции Защиты гор. Запорожья на получение сахара // ДАЗО. Ф. Р-1435. Оп. 2. Спр. 88. Арк. 59.

¹¹ Запорізький рахунок Великій війні. 1939-1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянский [та ін.] ; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). – Запоріжжя : Просвіта, 2013. – С. 156.

¹² Приказ № 27 по управлению украинской полиции н. ч. г. Запорожье от 14.02.42 г. // ДАЗО. Ф. Р-1433. Оп. 1. Спр. 829. Арк. 10.

¹³ Дело по обвинению Глушко Семёна Степановича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 11603. Арк. 10.

¹⁴ Дело № 305 по обвинению Гут Антона Александровича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 9645. Арк. 4.

¹⁵ Дело № 607 по обвинению Дроздова Ивана Михайловича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 9639. Арк. 12, 14.

¹⁶ Дело по обвинению Карпенко Марка Григорьевича // ДАЗО.

Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 10602. Арк. 9.

¹⁷ Дело № 355 по обвинению Кищенко Сергея Кузьмича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 11054. Арк. 6 зв.

¹⁸ Дело по обвинению Ключковского Степана Филиповича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 10599. Арк. 12.

¹⁹ Дело № 403 по обвинению Меркулова Дмитрия Ивановича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 9614. Арк. 5.

²⁰ Приказ № 103 По Городской Управе гор. Запорожье-Новое от 25 мая 1942 г. // ДАЗО. Ф. Р-1433. Оп. 3. Спр. 16. Арк. 20.

²¹ Дело по обвинению Карпенко Марка Григорьевича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 10602. Арк. 10.

населення німецькими каральними органами²². Рядовий робітник залізничної поліції, який пішов туди добровільно, Вітер Іван Парфентійович також на допитах зазначав, що займався виключно охороною залізничної дороги та мостів, але ніколи нікого не заарештовував і не видавав німецьким окупаційним органам²³.

Дуже корисними для дослідження роботи поліції в Запоріжжі є власне звіти з її діяльності, що збереглися серед інших документів ДАЗО фонду Міської Управи.

В них розглядається як діяльність поліції, так і дається короткий звіт про настрої населення. Отже, з одного з донесень ми можемо дізнатись, що поліція в основному займалася охоронною та патрульною діяльністю в Запоріжжі. Влітку 1942 року близько 100 справ було розглянуто кримінальним відділом. З перемінним успіхом були розглянуті справи про крадіжки, про присвоєння награваного майна, смертельний випадок, порушення правил закону та справи про спекуляцію.

Також було наголошено на тому, що поліція виявила в частини населення міста, як зазначалося у звіті, «жидо-більшовистських прихвостнів», що дало можливість «викорчевати частину осіб...а цим самим населення зрозуміло правоту та міць Германського Командування»²⁴. Цей вислів, зафіксований в документі, є одним з таких, які дають нам зрозуміти про те, що на відміну від звичних функцій, поліція брала участь в репресіях.

Окрім цього, було зазначено, що частина людей саботували та не з'являлись на біржу праці, через що для них були організовані трудові табори. Протягом травня 1942 року в трудових таборах Запоріжжя знаходилось 1070 осіб²⁵.

Приблизно в такому ж стилі написані і інші звіти, але звісно, з різною інформацією на різні місяці. Наприклад, візьмемо звіт роботи поліції за квітень 1943 року. Так само написано про те, що поліція в основному займалася охороною міста та важливих об'єктів, і до приведення міста до санітарного стану. Важливими об'єктами вказувалися залізничні шляхи. Було також проголошено про деякі зміни в особистому складі. Так само звітувалося про кримінальні справи, яких було розглянуто 71.

А також було акцентовано увагу на тому, що

“жидівське питання остаточно вирішено і в масах толквань з цього питання нема”. Більше того, сказано, що деякі особи ще “недостатньо враховують правоту й силу Германської Армії, й вбачаючи переміщення Германських частин, намагаються тлумачити в інший бік, в бік поразки, відступу з України”²⁶.

Поліцай Гут Антон Олександрович навів деякі деталі про те, як був охоронцем табору військовополонених. Він розповів, що поліцейські несли охоронну службу ззовні самого табору. На сторожових вежах варту несли власне німці. Добровольці несли варту прямо всередині табору. Коли німці на вежах йшли із своєї зміни, їхнє місце займали ті, хто наглядав за військовополоненими всередині. Табір військовополонених, на якому він працював, знаходився в бараках деякого заводу №29. Через 5 місяців після роботи в цьому таборі він був переведений у 1-й відділ поліції м. Запоріжжя. І далі, до кінця окупації він ще кілька разів переводився у різні відділи поліції. Більше того, він розповів про участь в т. зв. “облаві” на ринок, де вони перевіряли документи. Під час відступу німецьких військ він брав участь в облаві на людей, які переховувались в плавнях від евакуації. Але як він зазначив, робив він це через накази керівництва, але не за власною ініціативою²⁷.

Важливу інформацію стосовно діяльності української поліції Запоріжжя подано в “Актах здачі вещей в кладовую ЦО” що зберігаються в ДАЗО. В даних матеріалах зазначені прізвища поліцейських, особу в якого вилучено майно, перелік вилучених предметів та вердикт про те, що з цим майном робити²⁸.

В першому акті ми бачимо приклад діяльності поліцейського Городицького, який 05.12.1941 року вилучив у людини на прізвище Бондар речі, до яких, зокрема, входили, навіть тарілки, чайники, швейна машинка, тощо²⁹.

Слід сказати, що в даному документі не зазначено умов, за яких відбувалося вилучення майна та власне причину вилучення.

В «Акті № 3» від 6.12.41 р. ми бачимо схожий приклад – поліцейський співробітник Гулько доставив до кладової речі, вилучені в громадянина Цивірко. Були вилучені патефони, кілька килимів, тощо³⁰.

²² Дело № 517 по обвинению Валько Кирилла Мироновича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 9693. Арк. 11, 11а.

²³ Дело № 176 по обвинению Витера Ивана Парфентиевича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 7712. Арк. 12, 13.

²⁴ Донесение о работе и изменении в составе горполиции за июнь мес. // ДАЗО. Ф. Р-1433. Оп. 1. Спр. 269. Арк. 77.

²⁵ Донесение о работе и изменении в составе горполиции за май месяц // ДАЗО. Ф. Р-1433. Оп. 1. Спр. 269. Арк. 90.

²⁶ Донесение о работе и изменении в составе горполиции за апрель м-ц. // ДАЗО. Ф. Р-1433. Оп. 1. Спр. 269. Арк. 130.

²⁷ Дело № 305 по обвинению Гут Антона Александровича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 9645. Арк. 2.

²⁸ Акты сдачи вещей в кладовую ЦО // Державний архів Запорізької області (ДАЗО). Ф. Р-1433. Оп. 1. Спр. 279. 18 арк.

²⁹ Там само. Арк. 1.

³⁰ Там само. Арк. 2.

В «Акті № 4» того ж числа, фіксується діяльність поліцая Владава, коли він в цей день доставив до комори речі громадянина веретена. До тих речей відносилися матраци, примуси, пічки, тощо...

Також в цих документах фігурують прізвища поліцаїв Кравченко, Петренко, Колеснік, Гунко, Клейн, Бірченко, Деркеєн, Кравченко, тощо... Частині осіб, в яких було майно вилучено, згодом його повернули.

Слід відмітити, що в даних документах не зазначені причини конфіскації майна в жителів міста.

До речі, чимало працівників поліції були вчорашніми комуністами. Запорізькі історики наголошують: «На керівних постах в поліції було багато колишніх членів партії й працівників радянських органів, вчителів. Саме вони, громадяни з високим довоєнним статусом, проявили найбільшу заповзятливість у роботі на службі окупаційного режиму».

На практиці співробітники поліції не рідко ставали злочинцями. Деякі з них відзначилися жорстокістю по відношенню до місцевого населення. Наприклад, такими були: начальник політвідділу поліції Я. Я. Фаст, начальник української поліції І. Я. Фаст, начальник кримінального розшуку поліції Омелин, заступник начальника політвідділу поліції Колпаков, тощо³¹.

Кажучи про долю поліцаїв після війни, слід взяти до уваги, що всі співробітники української допоміжної поліції стали об'єктом переслідування з боку радянських органів державної безпеки і більшість з них була ув'язнена до різних строків відбуття покарання.

Більше того, навіть після відбуття покарання згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 17 вересня 1955 року «Про амністію радянських громадян, які співпрацювали з окупантами під час Великої Вітчизняної війни 1941-1945 року», колишні поліцаї перебували під наглядом радянських агентів. Не були амністованими ті особи, яких було засуджено за каральні та репресивні дії по відношенню до радянських громадян³².

За даними запорізьких істориків, заступника начальника політвідділу поліції Колпакова було заарештовано у 1957 році у Сибіру та засуджено у Запоріжжі до розстрілу³³.

НКВС та СМЕРШ приділяли ретельну увагу справам стосовно колишніх поліцаїв. Як правило, співробітники радянських органів проводили багато допитів підслідних осіб, розпитуючи не лише про діяльність, а й про місцезнаходження колег, про керівництво, тощо.

Так, Вітер Іван Парфентійович підозрювався у тому, що ньому лежить провина за розстріл німецькими каральними органами Михайличенка Степана Фомича. Ніби то, це він (ще на посаді голови колгоспу в часи радянської влади) був винен у розкуркуленні батька Івана Парфентійовича. Своє положення у поліції останній ніби то вирішив використати як можливість для помсти. Справа через це розтягнулась на багато десятків допитів підслідного та свідків³⁴.

Вивчення цих справ показує, що порівняно з довоєнним періодом, коли людину могли засудити до розстрілу за антирадянські висловлювання, спецслужби стали менш жорстко проводити справи. Тепер у спецслужб не було мети переслідувати цілі групи населення за етнічною або класовою ознакою. Тим не менш, навіть тих поліцаїв, які не відміtilись ніякою «антилюдською» діяльністю, відправляли до спецтаборів для фільтрації, де вони до завершення розгляду справи СМЕРШем працювали на шахтах або на інших роботах.

Хоча, інколи зустрічаються й підозрілі ситуації із зловживанням агентами радянських спецслужб своїм положенням. Тут спливає кримінальна справа на поліцая с. Верхня Хортиця Луца Валентина Івановича. Справа розтягнулась на багато аркушів. Звинувачення полягало в тому, що під час окупації підслідний вступив до поліцейської школи, а також оформився як фольксдойче. І окрім визнання власної вини, показання були доповнені словами свідків Швець І. С. Та Галиби А. А. В результаті, підслідного засудили на 10 років позбавлення волі. В 1967 році було проведено повторне слідство через подання заарештованим жалоби³⁵. Луц В. І. в жалобі зазначає, що навіть в поліції під час окупації не працював³⁶. В протоколі допиту від 24 березня 1967 року він зазначив, що в 1943 році сам прийшов до відділу «СМЕРШ» і розповів про своє життя під час окупації. Та не-

³¹ Запорізький рахунок Великої війни. 1939-1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.] ; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). – Запоріжжя : Просвіта, 2013. – С. 155-156.

³² Щур Ю. І. Облік та агентурні розробки українських націоналістів після відбуття покарання (на прикладі літерної справи No 102 УКДБ Запорізької області). Zaporizhzhia Historical Review. 2019. Vol. 1(53). P. 192.

³³ Запорізький рахунок Великої війни. 1939-1945 / Ф. Г. Тур-

ченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.] ; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). – Запоріжжя : Просвіта, 2013. – С. 156.

³⁴ Дело № 176 по обвинению Витера Ивана Парфентиевича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 7712. Арк. 1, 24.

³⁵ Дело № 766 по обвинению Луц Валентина Ивановича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 3978. Арк. 60.

³⁶ Там само. Арк. 56.

забаром після цього його заарештували³⁷. За результатами додаткової перевірки було зроблено висновок, що слідство по Луцу В. І. проводилося із застосуванням фізичного впливу, а до поліцейської школи його змусили піти за наказом адміністрації. Свідок Баришевський зазначив, що знав про те, що Луц втік з поліції³⁸. А власне Фоменко (Галиба) Ганна Андріївна, в якій Луц переховувався під час окупації, сказала, що її показання від 25.02.1944 не відповідають дійсності і вона не знала, чи був Луц зареєстрований як “фольксдойче”, та чи був він агентом “СС”. Знала вона, як і Баришевський, про те, що Луц втік з поліції³⁹.

Існує також протиріччя в показаннях поліцейського залізничної поліції с. Новоданилівка, Дейнеги Семена Костянтиновича. Так, на першому допиті, він каже про те, що брав участь у комісії по складанню списків для розстрілу комуністів та стаханівців⁴⁰. Не зрозуміло, чому на заваді окупаційного режиму могли стати стаханівці. Не дивно, що може виникнути підозра про фабрикацію або фальсифікацію справи. Здається адекватним зробити припущення, що німецька окупаційна адміністрація села Новоданилівка і гадки не мала про те, хто такі взагалі ці стаханівці. Більше того, на одному з наступних допитів, який вже проводився іншим агентом НКВС, Дейнега С. К. наголошує на тому, що в облавах та у складанні списків на радянський партійний актив він участі ніякої не приймав⁴¹.

Показання свідків також вносили свій внесок в хід справи над підслідними поліцаями. Так, слідство над Вітером Іваном Парфентійовичем по розстрілу Михайличенка Степана Фомича було значно розтягнуто через те, що самі свідки під час допитів розповідали лише те, що чули, а не бачили своїми очима. Навіть дружина Михайличенка С. Ф. лише чула від когось, а не знала напевне, що це саме Вітер І. П. був винен у розстрілі жандармерією її чоловіка⁴². В результаті, за непрямыми доказами, Вітера Івана Парфентійовича було засуджено до восьми років виправничо-трудових таборів⁴³. При цьому у висновку зазначалось, що інших даних, окрім багатьох показань свідків,

НКДБ не має⁴⁴.

Робітнику залізничної поліції Воробйову уникнути важкого покарання, можливо, допомогло те, що він не затримав мешканця Зуєва, який за інформациєю СД, був керівником радянських партизанів. Таким чином, німецькі каральні органи заарештували та відправили Воробйова Ф. М. до трудового табору, підозрюючи у співробітництві з радянськими силами. Та тим не менш, не зважаючи на “відсутність зрадницької діяльності”, його, як і будь-якого поліцая, агенти НКВС відправили до фільтраційного табору⁴⁵.

Плутанина у показанні свідків виникла у справі по відношенню до поліцейського с. Новоданилівка Дейнеги Семена Костянтиновича. Частина свідків наголошувала на тому, що він приймав участь у відловлюванні та розстрілі п'ятьох радянських парашутистів, а також у складанні розстрільних списків на радянський актив в своєму помешканні. Інші свідки, як і підслідний, це відхиляли. Дійшло до очної ставки. Це тогочасна назва такого виду допиту, при якому підозрюваний допитувався одночасно із свідками, які давали показання проти заарештованого. Та пізніше було з'ясовано, що список на радянський актив у 45 осіб дійсно був складений, але зовсім іншими людьми. А під час “полювання” за парашутистами Дейнега С. К. знаходився в Оріхові⁴⁶. Та не дивлячись на вищезазначене, знову ж, від перебування у фільтраційному таборі у м. Сталіно його це не врятувало⁴⁷.

Також плутані показання давали свідки по справі поліцая с. Приазов'я Дроздова Івана Михайловича. Свідок Єрьомін Ф. Г. на очній ставці зазначав, що Дроздов брав особисту участь у вигнанні його з квартири. Дроздов же з цим не погоджувався, хоча підтверджував інші слова свідка⁴⁸. Схоже, у агентів НКВС не знайшлося можливості ані довести, ані спростувати дане звинувачення. Не дивлячись на те, що в результаті радянськими службовцями зазначалось, що показання багатьох свідків підтверджують факт обшуків, які у мешканців проводив поліцейський, в постанові про припинення слідчої справи та звільнення з-під варти було зазначено: “активної пособницької діяльності не встановлено і даних, для передачі

³⁷ Там само. Арк. 64.

³⁸ Там само. Арк. 82.

³⁹ Там само. Арк. 70 зв.

⁴⁰ Дело № 43 по обвинению Дейнега Семёна Константиновича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 10605. Арк. 9.

⁴¹ Дело № 43 по обвинению Дейнега Семёна Константиновича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 10605. Арк. 11.

⁴² Дело № 176 по обвинению Витера Ивана Парфентиевича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 7712. Арк. 42.

⁴³ Там само. Арк. 60.

⁴⁴ Там само. Арк. 54, 55.

⁴⁵ Дело № 524 по обвинению Воробьёва Фёдора Михайловича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 9624. Арк. 7, 13.

⁴⁶ Дело № 43 по обвинению Дейнега Семёна Константиновича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 10605. Арк. 25, 26, 29.

⁴⁷ Там само. Арк. 32.

⁴⁸ Дело № 607 по обвинению Дроздова Ивана Михайловича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 9639. Арк. 34.

Дроздова суду не достатньо”⁴⁹. Під час останніх тижнів окупації та відступу Вермахту колишній поліцай та староста с. Тарасовка Пологівського району Гансіровський Дмитро Іванович займався тим, що різав громадську худобу, призначену для відправлення в Німеччину, присвоював собі та близьким родичам. Але навіть не зважаючи на цей факт, радянські органи держбезпеки не знайшли достатньо фактичних даних щодо “зрадницької діяльності”⁵⁰. Дивна ситуація відбулась із поліцейським с. Петрівка Матвєєвим Михайлом Антоновичем. Під час служби він заарештував та видав німцям місцевого єврея Пругера Бориса Олександровича, якому пізніше вдалось втекти та врятуватись від розстрілу⁵¹. Не дивлячись на це, в результаті справу на колишнього поліцайя припинили та відправили до фільтраційного табору, адже достатньої кількості матеріалів по “фактичній зрадницькій діяльності” не було знайдено⁵². Вже згадуваний вище поліцейський Гут Антон Олександрович, який розповів про те, що брав участь в обляві на громадян, що намагались уникнути евакуації в 1943 році, був направлений у фільтраційний спецтабір Харкова, а “практичної та активної пособницької діяльності” в його діях агентами НКВС не було знайдено⁵³.

Випадки, наведені вище, натякають на те, що по-справжньому “зрадницькою діяльністю” радянські органи державної безпеки наприкінці та після Другої світової війни вважали власне таку діяльність колишніх поліцаїв, яка була направлена проти прорадянського активу.

Можна припустили, що інколи рядових поліцаїв від більш жорсткого покарання рятували слова інших людей. Наприклад, за поліцай Валька Кирила Мироновича заступалась група знайомих йому жителів міста. Вони написали до органів колективний лист про те, що під час окупації Валько, не дивлячись на те, що був поліцейським, не ніс їм ніякої шкоди, та навпаки, повідомляв секретні новини від керівництва, допомагав людям переховуватись від вивезення людей до Німеччини, та під час евакуації німців з Запоріжжя сам з ними сховався і чекав на Червону армію⁵⁴. Одна з мешканок, Губенко

Олена Григоріївна, була знайомою з поліцейським Глушко Семеном Степановичем. На її допиті як свідка, вона зазначила, що Глушко не хотів працювати поліцейським, цитуючи одну з його фраз: “не хочеться таким грязним ділом займатись”. Вона додала, що він, як поліцай, радив селянам записувати в звіти для німецьких органів меншу кількість яєць, ніж в них була в наявності, і попереджав, що німці можуть забрати частину, якщо їм здасться, що в населення забагато худоби⁵⁵.

Таким чином, багатьом колишнім поліцайми вдалось уникнути серйозних покарань, таких як строків в тюрмах, трудових таборах та поселеннях. На жаль кримінальні справи, що зберігаються в архівах, майже нічого не розповідають про подальшу долю цих людей. Інколи зустрічається інформація про те, ким людина працювала при цьому таборі та коли була звільнена. Так, Валько Кирило Миронович був відправлений у спецтабір у Харкові (Березниковський спецтабір № 0302), де працював на шахті. Але пізніше з табору він був звільнений, коли оперативники контррозвідки СМЕРШ переглянули на нього кримінальну справу та зробили висновок про те, що компрометуючого матеріалу на Валька не існує⁵⁶.

В 1945 році був звільнений із харківського спецтабору згадуваний вище Карпенко Марко Григорович⁵⁷.

Колишні співробітники української допоміжної поліції потрапляли під реабілітацію лише у другій половині 1990-х років. Зазвичай, висновок про реабілітацію зводився до того, що застосування репресій не припустиме до людей, за якими не було помічено нічого кримінального.

Таким чином, допоміжна українська поліція в Запорізькому регіоні була типовим місцевим виконавчим органом. Факти примусової роботи в поліції кажуть про те, що такий орган не можна вважати повністю лояльним до німецької окупаційної влади. Той факт, що не рідко в допоміжній українській поліції працювали й люди без спеціальної моральної та фізичної підготовки, наводить на думки про те, що німецька влада мала певні проблеми з лояльним людським ресурсом вже у 1941 році, адже на такий не підготовлений та не вмотивований поліцейський орган покладатись в разі загрози не можна.

⁴⁹ Там само. Арк. 35.

⁵⁰ Дело № 229 по обвинению Гансировского Дмитрия Ивановича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 11046. Арк. 35-37.

⁵¹ Дело № 292 по обвинению Матвеева Михаила Антоновича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 11033. Арк. 16, 17.

⁵² Там само. Арк. 25, 26.

⁵³ Дело № 305 по обвинению Гут Антона Александровича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 9645. Арк. 17.

⁵⁴ Дело № 517 по обвинению Валько Кирилла Мироновича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 9693. Арк. 23, 24.

⁵⁵ Дело по обвинению Глушко Семёна Степановича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 11603. Арк. 17.

⁵⁶ Дело № 517 по обвинению Валько Кирилла Мироновича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 9693. Арк. 32, 33.

⁵⁷ Дело по обвинению Карпенко Марка Григорьевича // ДАЗО. Ф. П-5747. Оп. 3. Спр. 10602. Арк. 20.

References

- Akty sdachi veshchej v kladovuyu CO // Derzhavnij arhiv Zaporiz'koj oblasti (DAZO). F. P-1433. Op. 1. Spr. 279. 18 ark.
Delo po obvineniyu Glushko Semyona Stepanovicha // DAZO. F. P-5747.
Op. 3. Spr. 11603. 21 ark.
Delo po obvineniyu Karpenko Marka Grigor'evicha // DAZO. F. P-5747. Op. 3. Spr. 10602. 27 ark.
Delo po obvineniyu Klochkovskogo Stepana Filipovicha // DAZO. F. P-5747. Op. 3. Spr. 10599. 31 ark.
Delo № 43 po obvineniyu Dejnego Semyona Konstantinovicha // DAZO.
F. P-5747. Op. 3. Spr. 10605. 34 ark.
Delo № 176 po obvineniyu Vitera Ivana Parfentievicha // DAZO. F. P-5747. Op. 3. Spr. 7712. 62 ark.
Delo № 229 po obvineniyu Gansirovskogo Dmitriya Ivanovicha // DAZO.
F. P-5747. Op. 3. Spr. 11046. 40 ark.
Delo № 292 po obvineniyu Matveeva Mihaila Antonovicha // DAZO.
F. P-5747. Op. 3. Spr. 11033. 28 ark.
Delo № 305 po obvineniyu Gut Antona Aleksandrovicha // DAZO. F. P-5747. Op. 3. Spr. 9645. 34 ark.
Delo № 355 po obvineniyu Kishchenko Sergeya Kuz'micha // DAZO.
F. P-5747. Op. 3. Spr. 11054. 25 ark.
Delo № 403 po obvineniyu Merkulova Dmitriya Ivanovicha // DAZO.
F. P-5747. Op. 3. Spr. 9614. 17 ark.
Delo № 517 po obvineniyu Val'ko Kirilla Mironovicha // DAZO. F. P-5747.
Op. 3. Spr. 9693. 36 ark.
Delo № 524 po obvineniyu Vorob'yova Fyodora Mihajlovicha // DAZO.
F. P-5747. Op. 3. Spr. 9624. 24 ark.
Delo № 607 po obvineniyu Drozdova Ivana Mihajlovicha // DAZO. F. P-5747. Op. 3. Spr. 9639. 39 ark.
Delo № 766 po obvineniyu Luc Valentina Ivanovicha // DAZO. F. P-5747.
Op. 3. Spr. 3978. 87 ark.
Donesenie o rabote i izmenenie v sostave gorpolicii za aprel' m-c. // DAZO. F. R-1433. Op. 1. Spr. 269. Ark. 130.
Donesenie o rabote i izmenenie v sostave gorpolicii za iyun' mes. // DAZO. F. R-1433. Op. 1. Spr. 269. Ark. 77.
Donesenie o rabote i izmenenie v sostave gorpolicii za maj mesyac // DAZO.
F. R-1433. Op. 1. Spr. 269. Ark. 90.
Zaporizkyi rakhunok Velykii viini. 1939-1945 / F. H. Turchenko, V. M. Moroko, O. F. Shteinle, V. S. Orlianskyi [ta in.] ;
F. H. Turchenko (nauk. red.). – Zaporizhzhia : Prosvita, 2013. – 416 s.
Nove Zaporizhzhia. – 1941. – 19 lystopada.
Prikaz № 27 po upravleniyu ukrainskoj policii n. ch. g. Zaporozh'e ot 14.02.42 g. // DAZO. F. R-1433. Op. 1. Spr. 829.
Ark. 10.
Prikaz № 103 Po Gorodskoj Uprave gor. Zaporozh'e-Novoe ot 25 maya 1942 g. // DAZO. F. R-1433. Op. 3. Spr. 16. Ark.
20.
Spravka o kolichestve rabotnikov Ukrainskoj Policii Zashchity gor. Zaporozh'ya na poluchenie sahara // DAZO. F.
R-1435. Op. 2. Spr. 88. Ark. 59.
Shchur Yu. I. Oblik ta ahenturni rozrobky ukrainskykh natsionalistiv pislia vidbuttia pokarannia (na prykladi liternoi
spravy No 102 UKDB Zaporizkoj oblasti). Zaporizhzhia Historical Review. 2019. Vol. 1(53). P. 191-196.